

Joan Ferrer i Godoy

ARXIUS I DOCUMENTS DE L'ESGLÉSIA A GIRONA EN ÈPOCA MEDIEVAL: APUNTS PER ORIENTAR LA RECERCA

És prou conegut que una de les institucions més antigues del nostre àmbit occidental i que s'ha mantingut activa d'una forma ininterrompuda des de fa segles és l'Església catòlica. Aquesta trajectòria, tan perllongada en el temps, ha generat una quantitat ingent de documentació, bona part de la qual, en especial des del restabliment de la institució en època carolíngia, s'ha conservat fins als nostres dies. El treball amb documentació eclesiàstica presenta una notable complexitat si no se n'han estudiat prèviament les característiques intrínseques, el seu context i les funcions que ha desenvolupat al llarg de la història. El seu context, amb la secularització de la nostra societat, avui és força desconegut –llevat d'excepcions– per les darreres generacions d'historiadors. La documentació de l'Església catòlica és el reflex de la seva activitat com a institució de govern temporal i com a referent espiritual. Com a govern temporal, encara hom se'n pot fer una idea aproximada gràcies a nombrosos estudis històrics; com a referent espiritual, al meu parer, la recerca ha quedat molt difuminada. Enfrontar-s'hi, doncs, és un repte apassionant; treballar-hi sense un objectiu concret i delimitat és una temeritat.

La meua contribució se centra a fer un recorregut genèric per la documentació eclesiàstica en època medieval, això és, des dels primers suports documentals tradicionals conservats (en pergami i paper) fins al segle XV; i a veure els principals usos i àmbits de recerca que proporcionen aquests documents. La majoria d'aquesta documentació es conserva, lògicament, en centres d'arxiu vinculats a la institució. Altres arxius, de naturalesa diferent –pública, per exemple– també conserven no només documentació prò-

pia de l'Església, sinó també de relacionada i que sovint és imprescindible per conèixer certs aspectes de la seva història.

Els arxius eclesiàstics han experimentat un procés de culturització similar al que s'ha produït en l'àmbit de l'art en els museus diocesans i episcopals. Ha estat una progressió paral·lela, que ha convertit en objecte cultural el patrimoni generat per una comunitat. Els documents d'arxiu, com els retaules i els frontals, han estat despresos, principalment a partir de finals del segle XIX i durant bona part del XX, de la funció pròpia que tenien dins la institució: han estat secularitzats. S'han integrat i ha passat a formar part d'un discurs cultural quan han estat succionats per les dinàmiques d'una societat que promou l'avenç en el coneixement i en la nostra història. I això ha estat així perquè, més enllà de la seva llarga història, l'Església catòlica ha estat i és encara una institució directament implicada amb la història general de la nostra societat.

Les diòcesis, dins de les quals hi ha les parròquies, són els nivells bàsics de l'estructura institucional de l'Església. I aquests nivells, que són els que han generat la documentació més directament vinculada amb ciutadans de diversos àmbits, per força o per convenciment s'han adaptat a la nova realitat cultural de la qual no poden restar al marge o mirar cap a una altra banda. El cert és que han posat a l'abast del ciutadà la documentació de la institució, a vegades sense ajudes públiques i a vegades sense una política d'obertura i transparència d'autèntica imbricació en la societat de la qual formen part. Tot i haver-hi organismes culturals de coordinació dins l'àmbit eclesial –a nivell

de la província de la Tarraconense hi ha un actiu secretariat que malda per fer-ho— i la promoció d'experiències relacionades amb el patrimoni artístic, certament reeixides i necessàries, la situació dels arxius episcopals, diocesans, parroquials i d'altres estaments religiosos del nostre país (els monàstics, per exemple) és dispar. Quan faig l'èmfasi en «la situació» em refereixo, essencialment, a la qualitat de la descripció dels fons documentals que es conserven i a la difusió dels instruments d'aquestes descripcions. Els problemes quant a l'accés als documents, els horaris d'atenció al públic i els equipaments adequats són indicadors que denoten la feblesa del nostre sistema arxivístic que, malauradament, no són problemes exclusius dels arxius eclesiàstics.

L'arxiu, com a lloc físic exclusiu per a la disposició dels documents, generalment apareix, essent generosos, avançada l'etapa moderna de la nostra història. En general, durant els segles de l'època medieval, les esglésies i les catedrals conservaven la documentació en armaris dins d'alguna dependència auxiliar, generalment a la sagristia, o sovint també en mobles, caixes o baguls dins de les capelles. Els arxius com a espai així denominats en els documents, quan es van edificar, i atesa la necessitat de control i de reserva, van ser el lloc escollit per, a més de disposar-hi la documentació conservada, guardar-hi els diners de les comunitats. En el cas de la seu de Girona, Mn. Marquès i Planagumà ens va fer saber de les obres d'ampliació del palau episcopal iniciades l'any 1319 per encabir-hi els funcionaris de la cúria episcopal, uns nous espais de treball que, forçosament, havien de comptar amb mobiliari

per col·locar-hi la documentació pròpia de la cúria. Aquesta voluntat organitzadora del bisbe Rocabertí, que fou el promotor de les obres, es produeix al segle XIV, un segle amb les cúries senyoriales en funcionament arreu, en alguns llocs vinculades funcionalment a l'exercici de l'art notarial, un ofici que progressivament s'anava autoritzant i implantant arreu del territori. Òbviament, tant per a les corts senyoriales (episcopals, baronials, reials, abacials...) com per a les oficines notariales, compartissin o no espais de treball, disposar de la documentació a prop del seu abast i consulta era una necessitat fonamental per al seu exercici.

Aquesta manca d'ubicació única i concentrada, per tant, explica el caràcter eminentment demostratiu de la documentació generada per les comunitats eclesials, dins les quals, cada benefici, cada ofici, cada encarregat d'una funció, tenia al seu càrrec la seva pròpia documentació. En la redacció dels instruments o en la relació sumària de documents d'un determinat àmbit de la comunitat, s'esmenten qüestions relatives al mètode de control de la documentació i, en concret, com els seus responsables col·laboren a facilitar als escrivans la informació necessària per localitzar-los.

La documentació eclesiàstica que ha arribat fins als nostres dies –que òbviament no és tota la que va produir-se en època medieval– té un denominador comú: la majoria fa referència a la gestió del patrimoni eclesiàstic, si bé és cert que també, més minoritàriament, es conserven documents relatius a la vida interna de la institució. Certament, l'Església, com a possessora de béns terrenals, o, en altres paraules més adients segons el meu parer, com a

institució de govern, s'ha procurat, també com passa en els organismes civils, dels documents per demostrar els drets que ha mantingut en les possessions i en les persones de la seva jurisdicció temporal. Quant a la documentació sobre la gestió de la jurisdicció espiritual ens és, per a nosaltres, una qüestió més intel·ligible atesa la naturalesa de la institució. Considerem més lògic, actualment, que l'Església proveeixi les rectories i gestioni la col·locació de beneficis o de càrrecs eclesiàstics. Però ens és més difícil, en general, de considerar-la com un organisme que exerceix competències en àmbits civils, com l'administració de justícia, o integrada perfectament en les estructures del règim feudal durant tota l'edat mitjana i fins a l'abolició del règim senyorial a principis del segle XIX.

Les sèries documentals dels fons eclesiàstics són diverses, sovint voluminoses, però sempre riquíssimes per a tothom que vulgui endinsar-se en el nostre passat. Ja coetàniament a la producció documental, l'organització eclesiàstica va procurar-se eines –així, en genèric– que complien amb la funció de ser utilitzades com a instruments de descripció, sovint d'estructura sumària, altres vegades més complets, que servien perfectament per localitzar i controlar la integritat dels conjunts documentals gestionats pels diferents nivells de govern de la institució eclesial. Els cartularis són els més coneguts i rics. En el cas de la seu episcopal gironina destaquen l'anomenat de *Carlemany*, el de les *Rúbriques Vermelles*, el *Llibre Verd* i el *Llibre gran de la Sagristia major*. Aquests volums transcriuen o contenen el registre dels documents fonamentals de la institució, com els privilegis, els preceptes, els feus i la compra de drets

o les actes de fundació. En algun cas van ser bellament confeccionats i sòlidament enquadernats per procurar-ne la pervivència en el temps.

A més d'aquests exemplars, de ben segur que hom s'havia de servir de relacions, amb la transcripció del text sencer o amb l'extracte dels documents, més o menys seqüenciades cronològicament o bé agrupades per territoris jurisdiccionals, que permetien, quan la necessitat ho requeria, trobar els documents que demostraven drets o que es presentaven en litigis. S'han conservat també agrupacions de documents d'un ofici canonical o d'una pabordia, que tenen la funció de ser *petits cartularis* específics que, per motiu del gran volum i importància econòmica d'allò administrat, van motivar la confecció d'un instrument-guia dedicat exclusivament a donar suport a la gestió del seu patrimoni. Són un bon exemple d'aquests volums específics els anomenats *llibres d'arxivacions*, conservats tant al fons capitular com al diocesà de la seu de Girona.

Avui, aquestes eines encara conserven la plena vigència i són fonamentals per a l'estudi de la institució, més i tot quan els documents originals no han arribat fins als nostres dies. Els tres primers cartularis de la seu gironina abans relacionats han estat minuciosament estudiats i editats, amb la incorporació del seu text complet: el de *Carlemany* i el de les *Rúbriques* (Fundació Noguera anys 1993 i 2009, respectivament) per Mn. Josep M. Marquès Planagumà, i l'anomenat *Llibre Verd* (Diputació de Girona, 2011) pel Dr. Mallorquí. Quant al *Llibre gran de la Sagristia major* es disposa, a la biblioteca de la Universitat de Girona, de la transcripció mecanoscrita realitzada

per Gemma Beltrán i Ras, que va presentar com a treball de final de màster en arxivística l'any 1994. D'aquestes edicions cal remarcar, per una banda, l'utilíssim estudi introductori de Mn. Marquès, incorporat en el *Cartulari de les Rúbriques* perquè, pels neòfits en la matèria, facilita la comprensió del funcionament i de les atribucions, i en conseqüència dels documents generats, dels organismes de la diòcesi, especialment de la cúria episcopal i dels oficis canònics. Marquès desenvolupa, també en l'estudi referenciat, els principis bàsics del bisbe com a senyor feudal en les propietats diocesanes, però és en el magnífic treball de Mallorquí quan, a partir del contingut del *Llibre Verd*, que és específic sobre el delme, s'aprofundeix amb una visió microscòpia sobre el tema, resseguint tota la diòcesi i analitzant tots els aspectes quant a la gestió d'aquesta imposició característica del món feudal.

Si la gran majoria de la documentació conservada relativa a l'Església catòlica fa referència a la gestió dels seus drets i els seus béns patrimonials, les tipologies documentals de què disposem responen, doncs, a aquestes qüestions. Per una banda, les actes de consagració són els documents més significatius de la institució. Es tracta de documents amb un redactat solemne i que, en la seva condició de documents fundacionals, són essencials per a l'afermament de les comunitats eclesials. La litúrgia de la consagració està immersa en simbologia que posa en comú allò espiritual del ritu amb allò terrenal que representa. El document que dona fe d'aquell fet veu també d'aquesta sacralitat. Les conseqüències quant a l'administració i a l'esdevenidor de la institució que tenen aquestes actes no és superflu.

Amb elles es fixa i es controla un determinat territori, dins del qual regeixen unes normes, sustentades pel dret i per la voluntat divina –en època medieval són dues cares molt properes d’una moneda– i que afecten directament les persones que hi viuen i hi treballen. Servituds, impostos, càrregues i serveis esdevenen elements característics de la vida terrenal dels habitants sota una potestat. En les actes de consagració hi traspua aquesta potestat, que s’exerceix des de la creació d’una parròquia, d’un monestir o des del restabliment de les seus episcopals dels comptats catalans. Des de finals del segle IX trobem nombrosos exemples als arxius d’aquests importants documents.

Per altra banda, a més de les actes esmentades, conservem documentació de la mateixa època relacionada amb la gestió directa d’aquests territoris sota la jurisdicció eclesiàstica dels principals prelats que els governen, gestió encaminada a incrementar el patrimoni immoble i a promoure que produeixi rendes directes o bé drets que proporcionin beneficis a la institució. Les compres-vendes i permutes de terres, provinents de les actuacions dels oficials eclesiàstics o bé proporcionades pels membres de les comunitats capitulars o canònics, segons el cas, quan ingressen a la institució i li fan l’oblació preceptiva dels seus béns, són documents que comencen a ocupar calaixos, lleixes d’armaris i baguls i que seran conservats amb molta cura. Serviran, probablement en un futur no gaire llunyà, per reclamar unes servituds no satisfetes o oblidades, unes rendes que amb els anys s’han mal interpretat, un delme o una tasca mal calculada, o unes albergues no satisfetes, etc. I també per vigilar –i cobrar la taxa corresponent– la

transmissió d'aquests béns quan, una mica més enllà, vers el segle XI, s'afermi jurídicament el concepte de la dualitat del domini.

La institució eclesial, progressivament, va perfeccionant els documents de suport a la gestió patrimonial. Així, les simples relacions de súbdits amb la consignació d'allò que paguen en concepte de servitud –interessantíssimes per diversos motius– evolucionen en la seva vessant més esquemàtica en els llevadors, però també cap a completes declaracions –els capbreus– que són una tipologia documental essencial per conèixer geogràficament un domini, la seva població, la riquesa de les activitats desenvolupades i, òbviament, els impostos que tributen. Entrat el segle XIII, amb la incorporació de la institució notarial al nostre país, aquests documents seran manats de redactar pel senyor –eclesiàstic o laic, segons el cas– als seus notaris. Aquesta tipologia no és exclusiva dels entorns eclesiàstics, però els primers capbreus conservats van ser redactats per aquesta institució.

Cal tenir ben present que el capbreu radiografia un domini concret, no pas un territori, el qual és freqüent que estigui dividit en dues o més senyories jurisdiccionals. Per conèixer un territori amb precisió, doncs, és necessari tenir en compte aquesta circumstància i, per tant, confiar que, si és el cas, hagin arribat fins als nostres dies els diferents capbreus d'un mateix territori. Un bon exemple de fragmentació jurisdiccional és la que presenta la Vall d'Aro en època baix medieval –estudiada amb èxit per Xavier Marcó–, amb el monestir de Sant Feliu de Guíxols per una banda i la Pabordia de Juliol de la catedral de Girona per

altra. Aquest cas és un bon exemple de com condiciona la disgregació senyorial l'estudi socioeconòmic d'un territori.

La presència d'eclesiàstics en la redacció i en la validació de l'autenticitat dels documents és primordial. La pràctica escripturària, en especial en època alt medieval, era un exercici monopolitzat per la institució eclesial. Els sacerdots, formats a redós dels principals focus intel·lectuals del moment –capítols catedralicis i monestirs–, on bevien encara de la tradició clàssica, plasmaven sobre un suport l'acte celebrat i, amb la seva firma i roboració, posaven un segell temporal damunt d'uns fets per perpetuar-los i per testimoniar-los. En els primers documents de l'Església s'hi traspua aquesta solemnitat, potser no volguda quan van ser redactats. En les intitlacions o l'inici del redactat això ja es manifesta d'una forma clara. El nostre anàlisi actual, al meu entendre, no pot menystenir el fort i sòlid poder que aleshores van tenir aquests documents. Tampoc podem obviar per què i en quines condicions es produeix l'exercici mental col·lectiu que va significar, pels contemporanis medievals que no sabien ni llegir ni escriure, el fet d'acceptar el document escrit com una representació material, perfectament vàlida, d'un fet en concret.

L'interès dels entorns eclesiàstics a formar als seus sacerdots en les pràctiques escripturàries que, a més, gaudien de força jurídica plena, es manifesta clarament si hom consulta la nòmina d'estudiants catalans que van estudiar durant el segle XIII a la Universitat de Bolonya, el centre de més prestigi a l'Europa del moment en l'àmbit del Dret. Des de finals del segle XII, aquells canonges de la seu de Girona que volien formar-se en universitats, rebien la sub-

venció d'un florí d'or mensual destinat a la seva manten-
ció; el capítol de la seu de Vic disposava, en ple segle XIII,
d'un estatut amb unes finalitats similars. La universitat de
Bolonya i els estudis que s'hi impartien s'han considerat el
focus principal i essencial per a l'expansió i la implantació
de la pràctica notarial en bona part de l'occident medieval.
El seu notable prestigi va atraure centenars d'estudiants
el quals, de retorn a les nostres terres, van consolidar l'art
d'un ofici que seria fortament assentat i promogut pels
senyors jurisdiccionals —els eclesiàstics també— i que es-
devindria, ja entrat el segle XIV, un element clau de la
societat medieval. No toca exposar ara més detalls sobre
aquesta institució però, certament, cal deixar ben anotat
l'impacte que va tenir en la configuració dels fons docu-
mentals que hem conservat, tant els eclesiàstics com els
civils.

La consolidació de les atribucions administratives dels
bisbes, els capítols, les comunitats monàstiques i els ofi-
cis corre paral·lela a l'increment dels volums documentals
generats i, progressivament, es defineixen unitàriament i
individualment respecte d'una gestió, més o menys comu-
na, que inicialment havien tingut. Tan és així que tenim
constància de conflictes quant a la distribució de béns i
rendes quan la diferenciació d'allò personal d'un prelat o
d'un abat es podia confondre amb allò pertanyent a les co-
munitats eclesials. En general, en el decurs del segle XIII
s'identifiquen les denominacions de fons que conserven
la documentació que és pròpia d'una determinada funció.
Dins l'àmbit d'un bisbat, per exemple, hi ha els arxius dels
capítols, els de la mitra o del bisbe, els de la diòcesi, els

de les pabordies o els dels beneficis i confraries, per esmentar-ne els més destacats. I, en els cas dels monestirs hi ha els documents propis de l'exercici de la funció abacial, els de la gestió de pabordies i beneficis, o els dels oficis canònics. Cadascuna d'aquestes activitats produïen documents vitals per a la correcta gestió de les rendes, fundacions i dominis.

En el darrer estadi jeràrquic de l'Església catòlica, les parròquies, la documentació d'època alt medieval conservada és més aviat escadussera, però de ben segur que, necessàriament, se n'hauria creat de relacionada amb la gestió del delme, a la del control i pagament de misses, d'aniversaris i de llegats, a l'obra de l'església parroquial, a la participació dels parroquians en el manteniment i cura del culte, etc. Això no vol dir que no puguem conèixer aspectes importants de la vida de les nostres parròquies però, per aquelles èpoques, sovint ho sabem gràcies a la documentació conservada en els nivells jeràrquics superiors, que gaudien d'una dinàmica de gestió del patrimoni documental més sòlida que no pas la majoria de les parròquies. És en la documentació del bisbat, sobretot, on trobem aquestes referències, però també ens pot ser útil la dels monestirs no subjectes a l'autoritat episcopal i que exercien la jurisdicció espiritual damunt d'aquestes parròquies.

L'Església, en majúscules, en tant que titular de senyoria, no només posseeix i administra béns i rendes, sinó també les persones adscrites als seus dominis. Els fons religiosos també conserven documents que compleixen amb aquesta funció. Es tracta de documents amb què els homes propis d'un bisbe, d'un abat, d'una pabordia o d'un ofici

els reten homenatge de fidelitat, els reconeixen la potestat damunt d'ells o els paguen la corresponent redempció de la servitud a què han estat subjectes.

Fins aquest punt ens hem centrat, sobretot, més que no pas tipologies de documents d'arxiu, en les funcions administratives de la institució eclesial quant al seu govern, funcions que tenen una directa implicació fora dels murs dels recintes sagrats. Igualment interessant és submergir-se en els documents propis del govern dins dels recintes episcopals, monàstics o parroquials, d'entre els quals, a més dels de la gestió administrativa interna, hi destaquen els relacionats amb el culte i la litúrgia. Destaquen especialment les consuetes, que descriuen, a vegades amb extraordinària precisió, el ritus consuetudinari de la vida religiosa de la comunitat dins del recinte eclesial. El compliment de les regles seguides per aquestes comunitats es detalla seguint l'any litúrgic, esmentant els cants, les oracions, la indumentària, els circuits processionals i els ornaments per a cada festivitat o període. En aquestes consuetes hi solen constar algunes particularitats en la realització de la litúrgia, elements específics que han arribat fins als nostres dies en forma de tradicions que han esdevingut populars. En alguns casos, i amb motiu de vetllar per l'estricta compliment de certes tasques i evitar-ne la degradació per rutinàries, alguns oficis canònics disposen de consuetes específiques d'aquests càrrecs.

Els necrologis són també uns documents essencials d'aquesta vida dins dels murs eclesiàstics. En un primer moment, neixen incorporats als martirologis, com és el cas del d'Adó, de la catedral de Girona, però a principis del

segle XIII ja sabem de la seva independència documental. La informació que contenen s'estructura en forma de calendari. Vinculats amb el record i el compliment d'aniversaris i de fundacions, han esdevingut per a nosaltres una font documental molt interessant per conèixer i per precisar certs elements fonamentals de la història de la institució religiosa que els ha redactat. Cada dia, després del primer ofici, hom llegia en veu alta el nom de la persona de qui s'esqueia l'òbit i, si corresponia, es feia memòria dels llegats deixats a la comunitat. En alguns exemples de necrologis conservats, a més d'això, en el marge hi consta la menció escrita d'aquells fets més destacats de la vida del difunt. Sortosament, la majoria dels necrologis conservats al nostre país han estat publicats, alguns de forma íntegra i completa, i altres, a més, transcrits directament a partir del document original, com és el cas del de la catedral de Girona –publicat l'any 1995 pel canonge i arxiver Mn. Gabriel Roura– i els dels monestirs de Banyoles i de Sant Joan de les Abadesses.

Les biblioteques catedralícies, monàstiques i parroquials, dotades amb els llibres necessaris per desenvolupar la litúrgia, de volum i riquesa d'acord a cadascuna de les comunitats, a vegades inclouen referències documentals anotades dins dels seus volums, aprofitant les pàgines en blanc, o a l'interior de les cobertes. En aquests espais lliures hom pot trobar-hi notícies històriques d'interès per a la comunitat. Els llibres i els còdexs són objectes que no correspon ara i aquí exposar-ne les característiques i importància, perquè no tenen una relació directa amb el propòsit d'aquest text, però tota recerca vinculada amb el

món eclesiàstic els ha de tenir en compte perquè poden aportar una informació complementària sobre la història de la institució.

Vers la segona part de l'edat mitjana, l'increment de la documentació conservada enriqueix notablement les possibilitats d'estudi de l'Església, gràcies a la sistematització de l'engranatge funcional entre els diferents nivells de la jerarquia. Dins les diòcesis, les relacions entre el bisbe, els ardiaconats, deganats o arxiprestats i les parròquies, deixen una traça documental importantíssima per a la investigació de la institució. D'aquestes relacions, en destaquen especialment els decrets de visita i les pròpies actes de les visites pastorals del prelat en totes i en cadascuna de les parròquies i en els monestirs on la subjecció d'aquests no li impedièn de visitar. En aquests documents s'hi esmenten les mancances en el culte, s'ordena la provisió d'objectes necessaris per a la litúrgia, es detecten deficiències quant a l'estat material dels temples, etc., i també informen del regiment de les parròquies, dels encarregats de dur a terme la gestió econòmica, de la vinculació amb les universitats o el prohoms de la població on radica la parròquia, de les confraries establertes i la seva dinàmica dins la comunitat i, així mateix, dels compliments espirituals dels parroquians. La descripció de les esglésies i dels edificis annexos, que en moltes ocasions es redacta amb motiu d'aquestes visites, ens ha permès conèixer aspectes d'una vital importància per a la història, no només de l'art, sinó per extensió del conjunt patrimonial d'aquests monuments. En aquesta línia, els llibres d'obra són una documentació directament relacionada amb les actes de visita. Com és

sabut, en aquests llibres específics, que trobem en capítols catedralicis, monestirs i també en les parròquies, s'hi registren les actuacions dels obrers, que són els encarregats de contractar, supervisar i gestionar econòmicament les millores en l'edifici. No només són llibres comptables, sinó que sovint s'hi incorporen, en còpia, documents notariaus que proveeixen d'ingressos econòmics la parròquia o a la confraria que gestionen, o també contractes (els músics dels oficis, per exemple) per a l'adquisició o encàrrec d'elements litúrgics de l'entitat (ciris, ornaments tèxtils i d'orfebreria, principalment).

La relació entre els prelats i els altres nivells jeràrquics de la diòcesi deixa també una sòlida petjada documental en tres sèries més: la de lletres episcopals, la dels *Libri Notularum* de la cúria del prelat —els registres dels quals, en el cas de Girona a partir del segle XIV, consignen els actes referents a parròquies, beneficis i confraries— i, finalment, la de les concòrdies. Aquestes últimes tenen la funció de reblar en el clau, probablement, després d'un procés d'arbitratge entre unes parts en les quals ha sorgit un litigi, una controvèrsia o un incompliment de certs preceptes. També és possible que hagin estat redactades d'una forma preventiva per part del prelat. Les qüestions sobre la subjecció o dependència, aspectes sobre l'ostentació de la dignitat en certs actes litúrgics, o les prerrogatives en l'administració dels sagraments són exemples de causes que justifiquen l'avinença per mitjà d'una concòrdia. I, com es pot entendre, els arguments justificatius incorporats en aquests documents ens proporcionen una visió força precisa de la vida religiosa de les parts confrontades. La presència d'or-

des religioses, la proliferació de santuaris i, en definitiva, la diversificació de l'expressió del fet religiós fa créixer la conflictivitat quan coincideixen interessos comuns. En definitiva, les concòrdies són el resultat de la necessitat de trobar mecanismes per resoldre els conflictes.

Fins aquest punt hem resseguit les tipologies i les sèries documentals més destacades que ha generat i conservat la institució a qui dediquem la nostra anàlisi. Però, atès que les organitzacions no viuen estanques i incomunicades del seu entorn, ans es desenvolupen en plena relació i influència amb les del seu voltant, així és com la història en època medieval de l'Església catòlica s'ha de complementar amb l'ús de fons documentals produïts per les institucions civils. D'aquella època podem detectar documents per al nostre interès dins dels fons patrimonials que s'han generat a l'entorn d'un important patrimoni rústic i que han estat protagonitzats per nissagues familiars l'origen de les quals, en el cas de les més destacades, es pot remuntar a la segona meitat del segle XIII o a principis del segle següent. Aquests rics patrimonis promouen una política de relació amb els estaments eclesiàstics que, alhora, reverteix en benefici general de la família. Des d'un principi, els protagonistes d'aquests patrimonis els trobem ocupant canongies i beneficis, administrant rendes eclesiàstiques, això quan no assoleixen una dignitat més elevada. La generositat d'aquestes famílies vers la institució eclesial es manifesta explícitament amb els llegats, les fundacions i les causes pies. Però res és gratuït: sempre, d'una manera o altra, reverteix en benefici d'una part, de l'altra o de les dues alhora. La documentació patrimonial, en conseqüèn-

cia, també pot ser utilitzada per conèixer com es teixeixen els interessos fruit d'aquesta política entre els principals administradors de les diòcesis i els membres d'aquestes famílies amb propietats rurals d'una certa entitat.

Sens dubte, la documentació d'àmbit civil més destacada i més utilitzada per a l'estudi de l'Església, utilitzada complementàriament a la religiosa, la proporcionen els manuals, llibres i esborranys redactats pels notaris. La institució notarial, a mitjan segle XIII, s'aferma arreu i esdevé el centre neuràlgic de la producció documental del nostre país, superant els nuclis fins aleshores més actius situats als capítols catedralicis, als monestirs i a la cort del comte-rei. La seguretat jurídica aportada pel procediment escripturari notarial per mitjà de la fe pública que hi és incorporada és la clau del seu èxit. Aquesta institució actua de revulsiu econòmic entre els homes i les dones de les nostres terres, perquè gràcies als seus registres es protegeixen jurídicament els negocis i les transaccions. El poder civil estableix i promou la creació de seus notariais i, simultàniament, el poder eclesiàstic també segueix el mateix camí en aplicació del destret i de la potestat de què disposa per fer-ho. A mesura que s'organitzen les oficines notariais, es detecta la voluntat dels senyors d'implantar les corts locals dedicades a resoldre els conflictes sorgits entre els seus administrats o súbdits. Quan el senyor d'un territori és un eclesiàstic, doncs, serà aquest que, de bracet amb la notaria, impulsarà i controlarà aquests organismes. Com hem dit, ambdós projectes, eminentment jurídics, es produeixen a casa nostra a partir de mitjan segle XIII. Des d'aleshores disposem, en cas de conservar-se, és clar, dels

volums propis dels notaris, que inclouen la interacció dels estaments eclesiàstics amb la població, o a la inversa, i els volums de cort on aquests administrats, en cas de conflicte amb la senyoria eclesiàstica, acudeixen per rebre justícia i reparació. No cal dir que abunden més els requeriments presentats pels senyors perquè també utilitzen la cort per reclamar als seus súbdits i per reclamar-los la reparació de perjudicis i el pagament de servituds. Tal com ha estudiat el Dr. Sales, la interacció entre corts era freqüent, i el compliment del manament d'una amb l'altra era estricta, circumstància amb la qual s'evitava la possibilitat de fer-se escàpol en cas d'adscripcions senyoriales diferents. Es tracta, doncs, de dos focus documentals de naturalesa netament civil, estretament units per la figura central del notari que les regia, però amb directa relació amb tots els nivells de la institució eclesiàstica.

A tall de conclusions

La documentació és el mirall de la institució o de la persona que l'ha generat. Si ens centrem en l'Església catòlica, que és el que ens pertoca, els documents que han arribat fins als nostres dies ens informen del sistema organitzatiu en l'exercici d'unes funcions de govern determinades, que són l'aplicació d'una potestat que la legitima per desenvolupar-les. La legitimació, però, es disposa després de la implantació de diversos mecanismes –en època medieval, sobretot coercitius i morals– que, amb l'ajuda del dret, organitzen una comunitat. Aquests mecanismes,

més propis de la teoria de les mentalitats, es poden resseguir amb la documentació medieval que tenim al nostre abast. L'emanada de l'Església catòlica proporciona múltiples traces per demostrar el sistema jurídic i moral que s'havia implantat.

La diòcesi gironina és curulla de documentació eclesiàstica. Conserva un nombre generós de sèries documentals que són essencials per a l'estudi de la institució: visites pastorals, lletres, cartularis, llibres de notes de la cúria episcopal i d'administració de rendes i de drets, registres de l'administració de l'extens patrimoni immoble, etc. En aquest text hem resseguit les més importants en època medieval, però de ben segur que el nostre recorregut ha oblidat algunes agrupacions i tipologies documentals que els investigadors podran utilitzar a mesura que augmentin els instruments que les descriuen. Els processos eclesiàstics —ja siguin interns dins les comunitats o bé en relació amb els administrats— o els llibres particulars de contractes dels principals càrrecs eclesiàstics són només un petit apunt d'allò que, probablement, amb el temps podrà aflorar.

Hem apuntat, només de reüll, les possibilitats que proporciona la documentació generada per institucions civils que, com hem exposat, discorren per la història de forma paral·lela a les eclesiàstiques. Hem intentat posar el focus en les escriptures notariales que, a partir de la segona meitat del segle XIII, es redacten arreu i que mantenen una estreta vinculació amb els actes jurídic i contractuals de l'Església. Tot aquest conjunt documental, a banda de la important feina que s'ha fet en el passat i que es fa actualment per difondre'l i posar-lo a l'abast dels investigadors, pre-

sent un potencial de coneixement extraordinari que tots plegats, i especialment des dels arxius, hem de promoure i donar a conèixer.